

Hajnal István „szociológiája” - Kemény István interpretációiban

Kemény 100
2025. november 19.

Kövér György

Bevezető megjegyzések

- Sem Hajnal István, sem Kemény István tanítványa nem voltam. Viszont az elmúlt években írtam egy *A magyar társadalomtörténet-írás historikuma* c. könyvet, ami idén megjelent. Ebben egy fejezet Hajnal Istvánról szól, későbbi részek pedig a szociológia és a történetírás viszonyát elemezik. Ezek egyike Kemény István munkáskutatásaival foglalkozott. A konferencia-felkérés ösztönzött arra, hogy megpróbálkozzak ezek összekapcsolásával.
- A módszer: Mind Hajnal, mind Kemény esetében nem egyszerűen a megjelent műveket, hanem azok megszületésének körülményeit, a fogalmazvány-variánsokat, egyetemi előadás-vázlatokat, jegyzeteket tekintettem kiindulópontnak. Mind Hajnalnak (MTA KIK Kt), mind Keménynek (OSA) kutatható óriási hagyatéka van. Kemény esetében tanítványaival (Havas Gábor, Kozák Gyula, Törzsök Erika) interjúkat is készítettem, komolyan segítettek a tájékozódásban, Dávid Jánostól pedig fontos kutatási anyagokat kaptam. Természetesen a korábbi szakirodalmi feldolgozásokat (Lakatos László, Glatz Ferenc), interjúkat (Havas Gábor, Sipos Júlia, Batár Attila, Szabari Vera) is számításba vettem. Az egyetemi tanrendeket, a hallgatók tárgyfelvételét tartalmaz törzskönyveket az ELTE Levéltárában dolgozhattam fel.
- A felhasznált fényképek az MTA KIK Kt (Hajnal), az OHA Kőrösi Zsuzsa által készített Batár Attila interjú (995. sz.) anyagából, az MTA Levéltárból (Kolossa), valamint a Schiffer-hagyatékából (Kemény) származnak, köszönet értük. A címdia jobboldalán látható csoportkép egy gimnáziumi osztálytársakból álló baráti kör tagjai, 1941-42-ből. Balról jobbra fentről lefelé: Batár Attila, Szekeres János, Faragó András, Józsa Tivadar, az alsó sorban középpütt: Kemény István (Kőrösi Zsuzsa megfejtése).

Hajnal István

„Viaskodás szociológiával, szellemtörténettel”

Szociológiai olvasmányjegyzetek

- Max Weber *Wirtschaft und Gesellschaft* olvasása közben: „nem nekem való sociológia ez. Tele Sinn-el”. Ms 5399/41.

- Martin, Alfred: *Kultursoziologie des Mittelalters* apropóján: „**Örülség ez! Tévítra vezet.** A tört. életet át nem érző filozófus és filológus egyeduralma. Kidob mindent, ami nem használható céljaira. Szinte vallásszerű fanatizmus. – S valóban csak a kollektív életet nézheti h az idea csak abban mutatkozik. És pedig szinte kizárólag az élet irod. nyilvánulásait; pl. állameszmét is csak irod.ban vizsgálja. – Elveszíti szem elől az örök emberi motívumokat, erőket; tévedésbe ejt a tört. dinamikáját illetőleg; ha ideát talál, az dolgozik minden más helyett.” Ms 5399/43

- Freyer Hans: *Theorie de Objektiven Geistes* kapcsán „lényegében **sociol. nem akar mást, mint megszabadulni tört.i kutatás feladataitól!** Csak „készre menni”. Ez a munkaszempont a lényege mindennek. Filozófiai és tört.i módszerek külön terület. Ne kertetünk, így van ez... Sociol. részére is bizonyára haszonnal, ha követeljük a tört. jogait a szociol.-ban” Ms 5399/43

- „**mégis a történelem a szilárdabb, biztosabb tudomány. Miért? Mert nem akar választ végső kérdésekre:** Mi az ember végső célja, mi problémáinak, sorsának megoldása?” Ms 5390/19

Történelem és szociológia. Századok, 1939

„valljuk be, a történésznek nagy megerőltetésébe kerül, míg e disztinkciókat megérti, - s mikor annyira jut, hogy már kezelni is tudja őket, akkor már nem is történész, de nem is szociológus, hanem szociálpszichológus. Mert valahogyan mégsem a társadalomalakulás szerepel mindezekben, hanem valami lelki beigazodás, mégpedig önmagában létező alakulásként.” Ms 5389/16. 3v.

„Vizsgálja az okokat, amely miatt a történettudomány oly kevésbé használhatja a szociológia eredményeit. A szociológiának nem szabadna általános törvényszerűségek felfedésére törekednie, hanem a konkrét formaszervezeteket kellene vizsgálnia, amelyek az embereket társadalommá szervezik össze. A mindig folyó, örök emberi életet fogalmilag szigorúan el kellene különíteni a formáktól, amelyek kultúrák szerint mindig változók, fejlődők, hanyatlók. Minden forma végeredményképen anyagot használ fel kifejeződésére, bármily elválaszthatatlan legyen is az eleven személytől. **Tehát a társadalmat anyagiasodott formák szerkezete tartja össze. E formaszervezeteknek saját külön törvényszerűségeik vannak; de mindig csak struktúrákban, nem pedig okokban szabad gondolkodnunk vizsgálatuknál.** [...] A szociológiának tehát éles elkülönítéssel a formaszervezet és az élet viszonyát kellene vizsgálnia, a történeti kultúrák egymásutánjában; s csak ily módon haladnia lassankint általános törvényszerűségek keresésére. A történelemnek és a szociológiának együttes munkája így képzelendő el.” Ms 5401/136. id. Lakatos 1996: 85.

Hajnal István társadalomtörténeti kurzusai

Szemeszter	Tárgy	Óraszám	Diák
1934-35 I-II.	A fejlődéstörténet problémája (Gyakorlat)	Heti 2 óra	
1935-36 I.	A fejlődéstörténelem alapfogalmai	Heti 1 óra	
1935-36 I-II; 1936-37 I-II.	Ujkori társadalomfejlődés	Heti 4 óra	
1937-38 II; 1938-39 I-II.	A technika fejlődése	Heti 1 óra	
1939-40 I-II; 1940-41 I-II; 1941-42 I-II; 1942-43 I.	Történeti szociológia	Heti 1 óra	
1942-43 II; 1943-33 II; 1944-45 I	Történelem és szociológia	Heti 1 óra	
1941-42 I-II.	A gépkorszak kialakulása	Heti 4 óra	
1944-45 II.	A technika fejlődése	Heti 2 óra	Kolossa
1944-45 II.	Történelem és szociológia	Heti 1 óra	Kolossa
1945-46 I; 1946-47 I-II.	Történelem és szociológia	Heti 1 óra	Batár 1946-47 I
1946-47 I-II; 1947-48 I.	Az angol ipari forradalom	Heti 3 óra	Batár 1946-47 I
1947-48 I.	Történelem és szociológia	Heti 1 óra	
1947-48 I-II.	Kézművesség és értelmiség az európai fejlődésben	Heti 3 óra	
1948-49 I.	Kézművesség és értelmiség az európai fejlődésben	Heti 3 óra	Kemény
1949-50 II.	Felfedezések és gyarmatosítás	Heti 1 óra	

Hajnal István a kulcsfogalmak átértelmezéséről

- Egyetemes történet III. Újkor (1936)

„a történeti fejlődés szemlélete arra vezetett bennünket, hogy az »okszerűnek«, »racionálisnak« önmagában való teremtő szerepét megtagadjuk, egyszerűen funkcionális, értéknélküli fogalmaknak vegyük fel őket [...] A racionális éppúgy akadályozhatja, mint elősegítheti a fejlődést. Tehát a »tradicionális« nem állítható feltétlenül szembe a »racionálissal«. A fejlődés attól függ, hogy az emberi társulás milyen életanyagot tud érvényesíteni és milyen módszerek állnak rendelkezésére. A tradíció helyett felvettük a »szokásszerű« fogalmát: a közösség minden cél nélkül a közeli együttélés alapján szabályozza magát, nincs lehetőség arra, hogy bárki a másik rovására emelkedjék, az érvényesülés csak az egyéni képességek belső fejlesztésével lehetséges. Felvettük az »intézményesség« fogalmát: a közösség az élet kitermelt formáit megalapozza az azokat szolgáló existenciák szokásszerű biztosítása által. A fejlődést nem az okszerű erő kifejtés viszi, hanem az existenciák megőrzésével kialakuló, tökéletesedő módszerek, az objektív »szakszerűség«.” Irodalmi tájékoztató, 603–604.

- Jegyzet (fogalmazvány)

Tehát megfosztottuk a »racionálisat« érték-jellegétől, mint azt különben ma már a logika tudománya is teszi; s a társadalmosodás történetileg kialakult módjait vizsgáltuk. A »tradíció« természetlennek nyilvánított fogalma helyett bevezettük a »szokásszerűség fogalmát«, amely nem azonos a merevséggel, hanem életteljes, lassú mozgást jelent.” Ms 5386/15.

- Bibó István interjú:

„Hajnalnak volt egy elviselhetetlenül nehéz, rendkívül nehézkes terminológiája és egy csomó alapfogalmat egy kicsit fordítva használt. Például az ő számára a racionalizmus pejoratív kifejezés volt.” (1976) [Hanák G.] – Huszár T. 1989: 236.

Bibó nem használja a szokásszerűséget.

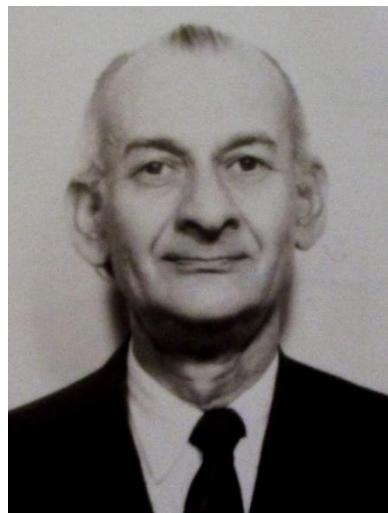
- Kemény István interjú (1988)

„Bejártam, de nem a Hajnal előadásaira, a Hajnal szemináriumra kértem a felvételemet, és ennek alapján, ennek révén szerencsém volt megismerkedni vele személyesen is. Egy rendkívül kedves és szélsőségesen udvarias emberrel találkoztam benne. Mert végeredményben, amit én a Hajnal gondolatvilágáról tudok, azzal ugyanúgy van, mint az Erdeivel is, vagy a Zoltánnal is. A Szabó Zoltánnal is, akivel később nagyon jó barátságba keveredtem, hogy leírt művek alapján tudtam meg, hogy mit gondol a Hajnal a világról, és nem úgy, hogy ott a szemináriumon valami különösen érdekes mondatot hallottam volna.” (Havas Gábor interjú, 1988, OHA 110.)

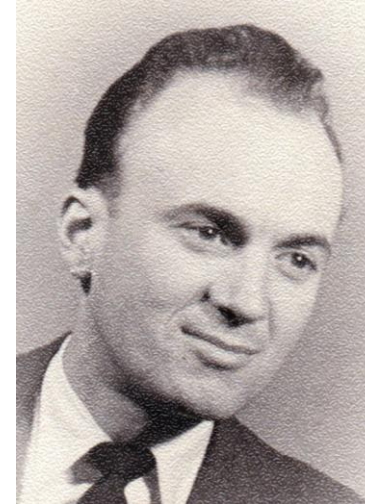
Ifjú anarchisták Budapesten, 1945-ben

'45 végén én magamat egy anarchista beállítottságú embernek tekintettem. És akkor már ismertem egy **Kolossa Tibor** nevű embert, aki a bölcsészetet végezte, de ezzel egyidejűleg a Zeneművészeti Főiskolát is. Ha jól emlékszem orgona szakon. ... Nálam néhány évvel idősebb volt. ... Szóval Kolossa Tibor is erre a belátásra jutott, hogy **egyrészt Hajnalból, másrészt a Pikler-Sós-féle georgizmusból** egy anarchista felfogást lehet kikövetkeztetni. Úgyhogy valamikor '45 őszén, mondjuk novemberben, de hát ez nem egy komoly dátum, nem egy hiteles dátum, akarom mondani... hármásban, Kolossa Tibor, **Batár Attila**, aki velem egykorú volt és velem együtt járt gimnáziumba és én megalakítottuk az anarchisták magyarországi ... szövetségét." (Havas Gábor interjú, 1988, OHA)

„Hajnal nagyon erősen hatott rám, és Hajnalból ki lehet hozni egyfajta anarchizmust, mert ő ugyan **inkább konzervatív demokrata** volt... Ő demokrata volt őszintén, nagyon mélyen. De a tradíció tisztelete azt hozta magával, hogy ő olyan demokráciát akart, amely a tradíciókat tiszteletben tartja. És akkor joggal mondom, hogy konzervatív demokrata volt. Igen ám, de az **ő egész szociológiáját úgy is lehetett olvasni, hogy a történelemben mindig szerepet játszik a hatalom, és az a rossz benne.** És mindig vannak jogok. Az emberek azonban ki tudnak bújni a hatalom nyúgá alól, vagy azért, mert két hatalom keresztezi egymást, vagy valamilyen más okból. Tehát végeredményben a Hajnal-féle könyvekből és tanulmányokból le lehetett vonni anarchista következtetést. És én hajlottam arra, hogy ezt levonjam, és ezt Kolossa is megtette. Kézenfekvő volt, hogy ez zseniális fordulat.” (Batár Attila és Kemény István beszélgetése [1990] Holmi, 2010.)

Kolossa Tibor
(1922–1982)

Batár Attila
(1925 – 2022)

Kemény István
(1925–2008)

„a csoporton belül a polarizálódás elkezdődött... a folyamat annyira előrehaladt az 1945-ös év folyamán, hogy a télre bizonyos szakadás állt be. Előbb Márkus, Kolossa, Kemény vezették ezt a baloldali csoportot, azután Márkus leszakadása utána a **K. és K. kettős**. Bár Kolossa és Pista között vetélkedés állt be, féltékenység és az eltérő nézetek velejárója. Ettől függetlenül **ebből a baloldali csoportból alakult ki ezen a télen az anarchista szárny** ...Magam kezdettől fogva velük tartottam. **Kolossa lefektette ennek a georgizmusból kifejlődött anarchizmusnak az alapjait. Meglehetősen kuszált nézetek voltak, amelyek H. George liberális gazdasági nézetein, Hajnal szokásrendszerén, intézményesüléssel alapuló szociológiáján, majd Lenin Állam és forradalomban leírt, hatalom, államellenes nézetein alapult.** Az alapeszmék Kolossától jöttek, amelyeket legtöbbször Pista vitatott, és ebből többször perpatvar fejlődött ki, de azután tovább léptünk. A baj abból adódott, hogy Kolossa minden alkalommal új cédulák[at] húzott elő a zsebéből, amelyekből már újabb, módosított elméleteket olvasott fel és amiből újabb viták következtek. Pista Kolossában emberére talált, mert Tibor okos, de konok fejű volt, és a végtelenségig tudott újabb érvekkel, vagy újabb nézetekkel előjönni. Így minden cseppfolyós maradt. (Batár: Visszaemlékezések OSA 365-1-1)

Máté Áron: *Parasztságunk útja* (1947)

„Ezt a tanulmányt – ha szabad annak nevezni – 1946-ban, 21 éves koromban írtam, és ennek megfelelően tele van naivitásokkal és tévedésekkel. Újraközlésére részben azért szántam rá magam, mert megmutatja, hogy hol tartottam szellemi (és szakmai) fejlődésem kezdetén, és árulkodik azoknak a mestereknek hatásáról is, akiktől abban az időben legtöbbet tanultam. A téves állításokat például szinte egytől egyig Erdei Ferenctől vettem át, akinek műveiben igen jó leírások, mélyreható elemzések és zseniális felismerések mellett túlzott leegyszerűsítések, megalapozatlan általánosítások és fontos kérdésekben elfogult kijelentések is találhatóak.” (Szociológiai írások, 1992. 7.)

„Kemény Pista a georgista társaság legfiatalabb nemzedékéhez tartozott. ... szerette az éles megfogalmazásokat, a vitában szeretett rácsapni az ellenfélre, nem volt idegen tőle a malícia és a gúny. ... Kemény teljességgel más ember volt, mint Márkus: ... mindent elolvastak és mindent megértettek, sőt mindent befogadtak, amit lehetett. Csakhogy Kemény a befogadás aktusaiban folyton győzött (ő hódította meg ezt vagy azt az elméletet), Márkus viszont folyton vesztett (az elmélet hódította meg őt). Keményben ezért békés társbérletben tudtak együtt élni a különböző felfogások, benne a georgizmus, anarchizmus és a marxista forradalmiság nem vált ellentétté, legalábbis nem fogta fel ellentétnek, nem szenvedett miatta, nem küzdött velük szakadatlan. Nagy képessége volt arra, hogy minden ellentétet azonnal kifele fordítson.” (Vitányi Valóság, 1992. 96–97)

Interjúk: „'46 novemberében írtam. Ez egy, hogy úgy mondjam, öncenzúras mű volt, mert akkor én az anarchizmusnak voltam a híve és ebben a műben, amelyet kinyomtattak, és amelyet a kiszegzardapárti ifjúsági szövetség, a Független Ifjúság nyomtatott ki, ... nem írhattam le azt a szót, azt a mondatot, hogy az államot el kell törölni, nem írhattam le azt a dolgot, hogy anarchistának kell lenni...” (Havas Gábor interjú, 1988, OHA)

„Már többször különböző interjúkban elmondtam, hogy nem tudom, miért választottam álnevet. Mert ez olyan szervezetnek lett volna a programnyilatkozata, amellyel én nem éreztem közösséget.” (Batár Attila [1990] Holmi, 2010.)

„Nem tudom megmondani, elfelejtettem, hogy miért írtam álneven, hiszen akkor még ... viszonylag szabad volt, tehát annak, hogy ennek a megjelenésének semmi akadálya és semmi hátrányos következménye nem lehetett rá...” (Sipos Julia interjú. MR. 1990. okt. 11. OSA)

„az anarchista elmélet ... akkori magyar kimunkálójá Kolossa Tibor, valamint Batár Attila barátaim voltak. Mi hárman foglalkoztunk azzal, hogy a társadalmi kérdések megoldására az anarchizmus, ... vagyis a hatalom eltörlése a megoldás. Ez egy naiv elképzelés volt a részünkről. Mindenesetre, ha valaki ezt a *Parasztságunk útja* címet viselő tanulmányt elolvassa, akkor látható, hogy ugyan ez így nincs kimondva benne, de ez egy anarchista meggyőződésű ember politikai programja.” (Szabari Vera interjú, 2007. SzocSzle 2008. 2)

Hajnal és/vagy Erdei hatás?

Magát a Hajnalt illetően, a **leíró szociológiát senkitől sem lehetett úgy tanulni, mint tőle, aki soha életében nem foglalkozott leíró szociológiával. Ő történész volt, tehát ő azt írta le, hogy, hogy volt az első gépekkel, olvastad... de az, hogy oda kell figyelni azokra a kis tényekre, mely az emberek életében előfordul, ez alapvető tanulság volt.** Én azt tudom mondani... én nem becsülöm sokra, amit valaha életemben csináltam, tehát nem úgy van, hogy adózom – majdnem, hogy semmire sem becsülöm – hogy adózom egy sikeres élet után valakinek. De azt akarom mondani, hogy valahányszor egy magyar gyárba kimentem és néztem, hogy egy munkás mit csinál, ezt ide teszi, azt oda teszi. Megkérdeztem, hogy, hogy csinálja. Ez az iskola volt, amit a Hajnaltól tanultam.” (Havas Gábor interjú, 1988, OHA)

„a hatásnak, amit a Hajnal rám gyakorolt, ennek nagyon **sok negatív hatása volt**, és ezt sokáig éreztem még, és most, ebben a pillanatban, mind a **kettőt érdemes említeni**. Az az igazság, hogy **őt a politikatörténet abszolúte nem érdekelte**. Szóval, amikor egy olyan könyvet írt, mert amikor a Magyar Szemle kiadott egy ilyen sorozatot, hogy az ókor, meg a középkor meg az újkor története, és kötelezve volt arra, hogy ezzel foglalkozzék, akkor beleírta a politikatörténetet is. ... Mondjuk, a hatalom története, hogy ki uralkodik, hogyan uralkodik és milyen módszerekkel. Ez őt nem érdekelte. Őt az érdekelte, hogy közben hogy változtak az agrárviszonyok, az ipari termelés viszonyai. Az emberek életmódja. Ennek hallatlan vonzereje volt számomra, aki egy abszolút uralmi rendszerben élő országban éltem, és akinek az uralom nyilvánvalóan ösztönösen bűdös dolog volt. Szóval egy olyan történész, akit nem érdekelnek az uralmi viszonyok, annak van egy óriási fórija a meggyőzésben. És hogy az **apró tények és a kis tények izgatják őt**, és hogy, hogy alakult egy faluban a helyzet. A Hajnalhoz való vonzódásban kétségtelen sok elfogultság volt részemről.” (Uo.)

- Nyitott kérdések:

Miért álnéven?

Miért maradt ki az újraközlésből az irodalomjegyzék? Miért nem szerepel az irodalomjegyzékben egyetlen Hajnal István mű sem? (Erdei annál több, 4 db; + szerepel Mód Aladár 400 év, Révay [sic!] Marxizmus és népiesség; Az SzK/b/P története)

Miért maradt ki a Független Ifjúság kiadói jegyzete?

„készítette az Országos Központ **néhány tagja**... ez a szociológiai vázlat valójában nem ideológia, a nagyválasztmány ilyenként nem fogadta el” (1947: 31.)

- Adalékok a válaszhoz:

- 1946. dec. 11–15. FI Nagyválasztmány, Országos Tanács választása: Kemény István tag *Miskolci Hírlap*, 1946. dec. 20.

- Amikor, mint a Valóság-kör vezető tagját, felvették a jelölőlistára, akkor „egyszerűen lezsídozták”. *Haladás*, 1947. jan. 23.

- Azonosítható, hivatkozás nélküli idézetek:

„a magyar polgárság nem civilizációt, hanem **burgerizációt** hozott az országba” (Illyés Gyula: Csizma az asztalon)

„paraszti módon élni nem lehet” (Erdei Ferenc: Parasztok)

- A stílusban, fogalomhasználatban valóban sok Hajnal-i beütés („a parasztság külön társadalom a társadalomban”, a módszer, polgárosodás, parasztosodás, gépkorszak), de ezek Erdein keresztül is jöhettek

- „Szuverén” tévedések: - **porosz úton** fejlődő kapitalizmus;
- polgárosulás (civilizáció) nélküli **zsákmánykapitalizmus**;
- tulajdonképpen **nem is létező polgári társadalom**

A hetvenes évek

- A cigányvizsgálatok kapcsán tartott szemináriumon [é.n.]:

„Hajnal stílusában rengeteg a homály, gyakran lírai eszközökkel akar megoldani tudományos problémákat. »Méltányosságról« beszél. Azt mondja, hogy a középkori társadalmat jellemezhetjük úgy, hogy a föld társadalma. Ez szókép, allegória, szimbólum. Kivételesen meg lehet engedni tudományos szövegben, de nála hemzsegek az ilyen megoldások. ... **Másik nagy gyengéje, hogy a középkor társadalmát azért tartja olyan jónak, mert a nyers érdekek érvényesülését akadályozta a konvenció.** Most, amikor bírálom Hajnalt, kicsit túl messzire fogok menni, én is átesem a másik oldalra. Szerintem a tradíció, a szokásszerűség, a konvenció csak akkor akadályozhatja meg valaminek az érvényesítését, ha még más valami is akadályozza.”

- „Én azt írtam abban a tanulmányomban, amelyben még nagyon erősen Hajnal hatása alatt álltam,* hogy osztálykompromisszum jött létre az uralkodó osztályok között, hogy önkéntelenül »társadalmi szerződés« jött létre. **Nem hivatkoztam, pedig kellett volna, a parasztok érdekére...** a fegyveres erők korlátozottságát is figyelembe kell venni ennél az osztálykompromisszumnál. Hajnal ilyen eszközökkel egyáltalán nem dolgozik. Ő **finom lélek volt**, és úgy képzelte, hogy ez finom korszak volt... az osztálykompromisszumban végső soron az érdekek döntöttek, és csak ezek után jön a szokásszerűség. Mert miután az úr és paraszt megegyeztek egymással, valahogy ki kell jönniük egymással, - **létrejön egy társadalmi kontraktus.**” (OSA, 368-1-7. Box 8.)

* „A polgárosultság nélküli zsákmánykapitalizmus nem épült be a társadalom szerkezetébe annyira, hogy megkísérelhette volna az átalakítást. Ehelyett **kiegyezett** a feudális vezető réteggel és a nagybirtokkal, parasztság és munkásság rovására”. [A parasztságunk útja. 1947: 19.]

A kilencvenes évek

- *Előadások a magyar társadalomfejlődés szociológiájáról.* (szegedi egyetem, 1991-1993.) Szeged, 2010.

Lektorai vélemény: „**hiányzó történeti szociológia** (újra)meghonosítása” (Galasi Péter, 1993. jún. 1.)

A szociológus Hajnal (gépirat, OSA)

„A szó akadémiai értelmében Hajnal történész volt és nem szociológus. Nem is vallotta magát szociológusnak. ... [A kis nemzetek történetírásának... 1942. 159. egy sorában]: »történeti-szociológiai probléma« ...**nem közvetlen értelemben történeti szociológusnak** mondotta magát.

„**Hajnal tanítványnak vallom magam** is. <A tanítvány közelítése majdnem mindig szubjektív, de az> **életmű szociológiai tanulságairól** szólva, az általánosan elsajátíthatót, továbbgondolható és továbbgondolandót keresem. ... <Legutóbb megjelent könyvemben egy régi, Hajnal nyomdokain haladó tanulmányt is közöltem* és ennek keretében Hajnal néhány módszertani elvét is ismertetni próbáltam. Ujra elolvasva úgy találtam, hogy nem sikerült gondolkodásmódját jellemeznem.>

*Társadalmi struktúra, társadalmi technika, társadalmi változás. (Várna, 1970) In: *Szociológiai írások*. 1992. 63–77.

„Végül hadd említsem ember és technika viszonyával foglalkozó tanulmányait, amelyet követni próbáltam a magyar munkásokról szóló írásaiban.”**

** *Velük nevelkedett a gép*. Bp. 1990.

- Opponensi vélemény Lakatos László kandidátusi értekezéséről (1995)

„Nemcsak a kéziratokat, hanem a nyomtatott műveket illetően is rekonstrukció munkát kellett végeznie. Hajnal ugyanis homályos szerző. Így többek között a szavakat is más értelemben használja, mint a köznyelv, és más értelemben, mint korának történészei és szociológusai. Maga Hajnal rendszeres formában sohasem fejtette ki szociológiáját vagy történelemszemléletét. Ugyanakkor Lakatosnak igaza van abban, hogy Hajnalnál »rendezett, koherens gondolatvilágról van szó, ahol a szövegek egymást magyarázzák, értelmezik«, valamint abban is, hogy »az életmű egységes, nincs benne olyan törés, szakadás, amely megszakítaná a gondolati építkezés kontinuitását.«

A **rekonstrukciós munka tehát kettős értelmű**. Egyfelől a nehezen érthető, félreérthető szövegeket kellett értelmezni, egyértelművé tenni, megfejteni, másrészt az egymást magyarázó szövegeket megtalálni, az összefüggéseket felmutatni, az egységesen feltételezett gondolatvilág nem látható egységét láthatóvá tenni, *rekonstruálni*.

Lakatos László a rekonstrukciós munkát mindkét értelemben kitűnően végezte el.”

Hajnal nyomában ...

- Útmutató munkásinterjúkhoz (1970. k.)

„Az interjúk célja hármas: a technika, az életforma és a gyári társadalmi struktúra átalakulására kell fényt deríteniük. Két keresztmetszetre van szükségünk: egyre 1940-ből, és egyre 1970-ből. Ezen felül szükségünk van a két keresztmetszet közti átalakulás főbb mozzanataira. **A technika viszonylatában jó példa erre a csepeli fémműöntödéjének átalakulása. Aránylag könnyen rekonstruálható volt a régi öntöde képe, mert egyes gépek még ma is megvannak, a kiselejtezett gépek mellett folytatott munka szinte néhány mondattal megelevenedett.** Az öntöde mai képéhez vezető út főbb mozzanatai, a tégelykemencék kidobása, az indukciós kemencék beállítása s vákuumeljárás bevezetése, a folyamatos öntés bevezetése. A két keresztmetszet közé eső átalakulás, tehát néhány bekezdésben rögzíthető.

A technikai keresztmetszetek és az átalakulás megrajzolásánál semmiféle szakértelemre nincs szükség. **A kutatásnak nem tárgya a gyártásnak a szó szoros értelmében vett technológiája. Tárgya: pontosan milyen mozdulatokat végez a munkás a berendezés mellett (a munkás tevékenységének részletes leírása), milyen testi erőfeszítés szükséges a munkához, mennyi képzés és betanítás kell hozzá, mennyi ügyesség kell hozzá, mennyi figyelem és fegyelmezettség kell hozzá, mennyi általános műveltség kell hozzá, egyedül dolgozik-e a munkás, vagy másokkal munkamegosztásban...**” (OSA 368-1-5. Box 3)

Interjú- és megfigyelési vázlat

- Munkakultúra és életforma In: Kemény István: *Velük nevelkedett a gép*. Bp. 1990.

A munkás és a technika

„...Nem az volt a kérdés, hogy a gép mit csinál a munka tárgyával, hanem az, hogy az ember mit csinál a géppel és a gép kezelése közben önmagával. Ha meg akarjuk ismerni a technika szerepét az emberek életében, azt, hogy hogyan alakítja az emberi magatartást, **akkor a technikai folyamatok kutatásánál és leírásánál bizonyos mértékig a funkcionális etnológia* módszerét kell követni, nagyon pontosan elemeire bontva kell megfigyelni minden eljárást, amely a gép kezelése közben a munkás életében fölmerül, és minden eljárást végig kell gondolni abból a szempontból, hogy milyen fajtájú embert választ ki és a kiválasztott embert hogyan alakítja.**

A megfigyelést magnetofonnal rögzített munkás-, művezető- és mérnökinterjúk egészítették ki. Azt, amit láttunk, el is magyaráztattuk azokkal, akik a gépi berendezéseket kezelik, és minden fontosabb mozzanatról véleményt is kértünk tőlük, pontosabban, igyekeztünk a beszélgetéseket úgy irányítani, hogy ezek a vélemények kérdezés nélkül fogalmazódjanak meg. Minden állítást ismételt megfigyelésekkel ellenőriztünk és minden véleményt tárgyilagosan igyekeztünk végiggondolni.” (Kemény 1990: 75.)

* Az etnológiára való utalás először a francia kiadásban bukkan elő: *Ouvriers hongrois*. 1985: 20*.

Összegzés

Kemény és baráti köre nem túl sok óráját látogatta Hajnalnak, inkább az elvi alapvetésként olvasott tanulmányokból tájékozódtak (Történelem és szociológia 1939, Kis nemzetek történetírása 1942).

Kemény viszonya Hajnalhoz a korszaktól függően meglehetősen ambivalens volt: az elfogult rajongástól a hiperkritikus megközelítésig mindegyikre találhatunk példát. Sokszor egy időben is. Mindkét szélsőséggel szemben fenntartásokkal élhetünk: az 1947-es álnéven megjelent, állítólag hajnanalianus szellemben fogant munka például nem tartalmaz egyetlen Hajnal hivatkozást sem, ha átszűrődnek bele hajnali eszmék, az inkább Erdei közvetítésével érzékelhető. A hetvenes évek szemináriumán elhangzott kritika, miszerint Hajnalt nem érdekelte a hatalom története, nem felel meg a tényeknek, meg kell nézni Hajnal egyetemi előadásainak bőségesen fennmaradt anyagát. Az egyetemes történet professzoraként nem is tehette meg, hogy ne tanítson olyan kurzusokat, mint a harmincéves háború, vagy a francia forradalom. Kemény kilencvenes évek eleji szegedi egyetemi előadásai, amelyek a lektor szerint „a történeti szociológia (újra)honosítását” célozták, bár a legújabb történeti irodalmat (főleg Szűcs Jenőt) alaposan feldolgozták, leginkább a korábbi marxista vitapartnerekkel (Pach mellett most Berend) hadakoztak. Kérdés, hogy Hajnalra és erre a háttérre modern történeti szociológiát lehetett (volna)-e építeni.

Amiben a Hajnal-hatás megőrizte frissességét, az leginkább a technikatörténet módszertani megközelítése, de ez az irány sem teljesedett ki, nem ment túl a hetvenes évek feldolgozásain.